

Vervolgd & vermoord

DE JODENVERVOLGING
OP GOEREE-OVERFLAKKEE

Lesbrief voor
de bovenbouw

Vervolgd & vermoord

DE JODENVERVOLGING
OP GOEREE-OVERFLAKKEE

COLOFON

Aan deze uitgave
hebben meegewerkt:

Werkgroep Leerlijn:

Betsy Biemond-Boer, Matthijs Guijt,
Connie Nieuwenhuijse,
Dennis Notenboom, Geerte Rijpma,
Adriana Soeteman

Tekst: Betsy Biemond-Boer

Ontwerp: DINK creatief bureau

Druk: Verloop

Stemmen: Gemma Nagtegaal
(Clara Amalia), Thirza Verburg (Hetty)
Sam Vroege (Leofried),
Carlijn van der Wielen (Corrie).

Opname: Erwin van Oosten,
De FlakkeePodcast

Mogelijk gemaakt door:

WO2GO

Cultuureducatie
met
Kwaliteit

Beste leerling van Goeree-Overflakkee,

Voor je ligt een lesbrief over Joodse jongeren en hun families op Goeree-Overflakkee tijdens de tweede wereldoorlog. Jongens en meiden van tien, twaalf, veertien jaar oud, die woonden in de dorpen en straten waar jij nu woont, fietst en speelt.

Gewone dorpskinderen zoals jullie zijn, maar zij mochten er niet zijn – omdat ze Joods waren. 'Alsof het een misdaad was om Jood te zijn', schreef iemand. Alle verhalen in deze lesbrief zijn waargebeurd, tot in de kleinste details: van de Toblerone die Leofried en Evan in de trein snoepten tot het zwarte haar van Sonja dat oranje geveerd werd; van Salomon die zonder zijn ouders in de trein moest naar Westerbork en Auschwitz tot Clara Amalia, die zonder de ster op haar jas niet naar buiten durfde.

'Alle verhalen in deze lesbrief zijn waargebeurd, tot in de kleinste details'

Kun jij je voorstellen hoe het voor jou zou zijn om buitengesloten te worden? Dat je niet niet meer op het strand mag komen, je fiets moet inleveren, niet meer naar je school mag gaan? Dat mensen je willen doden om wie je bent? Ik hoop dat je door deze lesbrief beseft wat dit voor de Joodse jongeren toen betekende – en hoe we zulke uitsluiting en vervolging nu en in de toekomst met elkaar kunnen voorkomen.

Ada Grootenboer-Dubbelman

Burgemeester van
gemeente Goeree-Overflakkee

Leofried
en Evan
Durlacher

'Hoi, ik ben Leofried!

Ik woon met mijn ouders Benno en Henriëtte en mijn broertje Evan in Baden-Baden, een stadje in Duitsland. Wij hebben daar een meubelzaak, Möbelhaus Durlacher. Mijn opa en oma Durlacher wonen ook in Baden-Baden.

Mijn opa en oma Cohen wonen in Dirksland, een klein dorpje op Goeree-Overflakkee. Hun huis aan de Voorstraat heeft nog geen elektriciteit! Toch logeer ik heel graag iedere zomervakantie vier weken bij hen, samen met mijn moeder en mijn broertje Evan. We gaan dan heerlijk naar het strand in Ouddorp – daar is het echt niet druk! En soms mag ik met opa mee langs de boerderijen, op bezoek bij zijn klanten. Hij verkoopt stoffen aan hen.'

De Voorstraat van Dirksland met
links de winkel van Cohen

Hitler aan de macht

In 1933 woonden in Duitsland ongeveer een half miljoen Joden, minder dan 1 procent van de bevolking. Toch vond Hitler hen de grootste bedreiging voor Duitsland. Daarom wilde hij hen verdrijven uit Duitsland, toen hij met zijn **nationaalsocialistische partij** aan de macht kwam.

Al op 1 april 1933 werd het verboden om bij Joodse winkeliers inkopen te doen. Hoe dat was, lees je in het verhaal van de tienjarige Leofried. Zijn ouders besloten dat het niet langer veilig was om in Duitsland te wonen en stuurden Leofried en zijn broertje Evan naar hun opa en oma in Dirksland. Ook de familie Frank – Otto, Edith en hun kinderen Margot en Anne – kwamen al in 1933 naar Nederland.

Hitler is enorm
populair in
Duitsland

Anne Frank en haar
zusje Margot in de
tijd dat ze naar
Nederland vluchten

Bekijk het filmpje 'Waarom haatte Hitler Joden?'
Waarvan gaf Hitler de Joden de schuld?

.....

.....

.....

.....

LEOFRIED DURLACHER

**‘Toen ik tien jaar was,
veranderde alles in mijn leven.’**

Nog net voor mijn verjaardag kwam Adolf Hitler aan de macht. Op mijn school was er feest. Met de leerkrachten voorop gingen we in optocht naar het plein voor het theater, om liederen te zingen en met vlaggetjes te zwaaien. Toen ik thuiskwam, waren mijn ouders niet blij dat ik hierbij was geweest.

MOEDER TROTSEERT DE NAZI'S

Kort na mijn verjaardag maakten we als familie voor het eerst kennis met de nazi's. We noemden hen bruinhemden, omdat ze in bruine uniformen door onze straten marcheerden. Op zaterdag 1 april 1933 plakten die bruinhemden op alle Joodse winkels in het hele land posters. Daarop stond: 'Kauft nicht bei Juden!' Ook op onze meubelzaak plakten ze zo'n poster. In hun bruine uniformen bleven ze naast de winkeldeur staan, zodat de klanten niet naar binnen durfden. Mijn vader Benno was die zaterdagmorgen naar de **synagoge** gegaan. Mijn moeder was thuisgebleven, maar toen zij hoorde wat er gebeurd was, ging zij ook naar de winkel. Ik ben nog steeds trots op wat ze toen deed: ze pakte een emmer en een spons, liep daarmee door de deur, langs de nazi's en ging het raam gewoon schoonmaken. De nazi's waren zo verrast, dat ze haar eerst haar gang lieten gaan. Toen ze haar toch wilden tegenhouden, ging mijn moeder toch even te keer joh! Ze mixte Nederlands en Duits door elkaar en zei: 'laat me mijn werk afmaken, anders stuur ik de Nederlandse consul op jullie af.' En ja hoor, moeder maakte heel de ruit schoon en die kerels dropen af.

SPANNENDE REIS NAAR FLAKKEE

Mijn ouders begrepen wel dat het niet meer veilig was in Duitsland voor Joden. Ze besloten daarom de zaak te sluiten en naar Nederland te komen. Evan en mij stuurden ze alvast met de trein vooruit, naar opa en oma Cohen in Dirksland. Je kunt je voorstellen hoe spannend die reis was voor mij en mijn broertje. De hele nacht deden we geen oog dicht, maar snoepten we heerlijk van de Toblerone-chocolade. Oma Cohen kwam ons in Rotterdam ophalen en zo begon ons Flakkeese avontuur.'

‘Bruinhemden’
voor een
Joodse
winkel

1. Wat zijn 'bruinhemden'?

2. Leofried was trots op zijn moeder. Waarom was het inderdaad dapper wat ze deed?

3. Wat denk je, was het een fijne treinreis voor Leofried (10 jaar) en Evan (8 jaar)? Leg uit waarom je denkt van wel/niet.

4. Zou het voor Leofried wennen zijn geweest in Dirksland? Leg weer uit waarom je denkt van wel/niet

De synagoge van Baden-Baden wordt ook in brand gestoken

De ingegooide ruit van een Joodse winkel

Vluchtelingen

Tijdens de Kristallnacht van 9 november 1938 beseften veel Duitse Joden dat het echt te gevaarlijk werd. In die nacht werden er in heel veel Duitse steden Joodse huizen, winkels en synagogen vernield.

Veel Joden probeerden Duitsland te ontvluchten. Dat was niet makkelijk, omdat buurlanden niet op deze vluchtelingen zaten te wachten. De Nederlandse regering liet een aantal opvangkampen maken: één daarvan was in Hellevoetsluis. Ook op de Drentse heide werd een groot kamp gebouwd: Westerbork. De Joodse vluchtelingen betaalden zelf voor hun opvang en verblijf.

Vervolgd & vermoord

Flakkeese burgers

Er woonden al eeuwen Joden in Dirksland, Sommelsdijk, Middelharnis en Oude-Tonge. De Joodse rustdag was op zaterdag: ze vierden dan **sjabbat** en kwamen samen in de synagoge aan het Zandpad van Middelharnis.

De Joodse eilandbewoners deden volop mee aan het eilandelijke leven: ze waren lid van voetbalverenigingen, koren, muziekverenigingen en waren bevriend met hun burens. De meesten verdienden hun geld doordat ze een winkel hadden: een slagerij, een kledingzaak of een juwelierszaak. Omdat ze graag trouwden met Joden om hun geloof te behouden, hadden ze veel contacten in de rest van het land. Daardoor, en ook door de handel, wisten ze veel van de situatie in Duitsland. Ook op Goeree-Overflakkee was er naast vriendschap wel sprake van **antisemitisme** (Jodenhaat).

De Jodenvervolging op Goeree-Overflakkee

LEOFRIED DURLACHER

'In Dirksland moest ik naar school

De school stond aan de Ring en ik kwam in groep zeven terecht. Ik sprak geen Nederlands, laat staan Flakkees. De komst van Evan en mij bracht de Dirkslandse schooljeugd in opschudding. 'Jood, jood, waar moet je naar toe? Hij moet naar de jodenkerk toe' zong een groepje kinderen ons de eerste tijd na. Leuk vond ik het niet, maar het hield al snel op gelukkig. Volgens mijn opa en oma waren die kinderen niet antisemitisch, maar vooral flauw. Echt vrienden werd ik met niemand, al vond ik Truusje Mijnders wel steeds leuker. Op een keer ging ik op de fiets naar haar toe. Ik nam het bruggetje over de Boezem, maar keek zo naar haar huis dat ik vergat dat er nóg een sloot lag voor haar huis. Ik ging kopje onder. Wat hoopte ik dat Truusje het niet gezien had!

KIP ZONDER KOP

Op zaterdag gingen we vaak naar de synagoge, de 'jodenkerk'. Dat was een uur lopen. Op vrijdagavond hadden we al de sjabbatmaaltijd gebruikt, met oma's mooiste servies en het lekkerste eten. Mijn eerste fietsritje naar Middelharnis zal ik niet vergeten. Ik moest van oma een kip bij **rabbi** Slager brengen – een levende, in een juten zak. Weet je hoe erg ik schrok toen maar een paar minuten later een kip-zonder-kop door het smalle straatje tussen de rabbiwoning en de synagoge rende...!

De school aan de Ring in Dirksland

Rabbi Slager met Joodse kinderen voor de synagoge

1. Leofrieds grootouders zeiden tegen hem dat de Dirkslandse kinderen niet antisemitisch waren, maar flauw. Ben jij het daar mee eens?

2. Waaraan merk je dat Leofried Joods was?

3. Leofried heeft op zijn tiende al veel meegemaakt. Schrijf drie dingen op uit zijn leven die jij ook wel zou willen meemaken.

4. Schrijf nu ook drie dingen op uit zijn leven waarvan jij blij bent dat je ze niet hebt meegemaakt.

Links de muziektent, in het midden de rabbiwoning en rechts de synagoge in Middelharnis

Angst

Op 10 mei 1940 brak de oorlog uit. Duitsland viel Nederland binnen en al na vijf dagen moest Nederland capituleren.

Mozes de Haas had voor de oorlog lang in Sommelsdijk gewoond. Eerst was hij er slager, later werd hij veehandelaar. Hij verhuisde naar Rotterdam, maar bleef voor de handel vaak naar Goeree-Overflakkee komen. Toen Nederland zich overgaf, besepte hij wat dat betekende voor de Nederlandse Joden. Daarom pleegde hij zelfmoord op 15 mei 1940.

Slager Mozes de Haas in Sommelsdijk

Het Nederlandse leger moest zich na 5 dagen strijd overgeven

Duitse soldaten in de Voorstraat van Dirksland. Pal voor de winkel van familie Cohen

Bekijk het filmpje 'Jodenvervolging' en beantwoord de vragen

1. Waarom is het gevaarlijk om de Ariërverklaring niet te tekenen?

2. Waarom vindt de vader in het filmpje dat hij geen Jood is?

3. Wat vind jij?

Wie is er Joods en wie niet?

Vanaf oktober 1940 mochten er geen Joodse ambtenaren meer zijn. Alle ambtenaren moesten daarom een 'Ariërverklaring' invullen waarin zij aangaven dat zij en hun voorouders niet Joods waren. Waren ze dat wel, dan werden ze ontslagen. Een paar maanden later moesten Joden zichzelf laten registreren. In alle dorpen werden grote aanplakbiljetten opgehangen om dit bekend te maken. Joden moesten een formulier met allerlei gegevens invullen - hun geboortedatum, woonadres en geloof. De kosten van deze registratie moesten ze zelf betalen. Vanaf nu wist de bezetter precies waar de Joden woonden. Registreren was verplicht.

ALLE JODEN OP HET EILAND WERDEN GEREgistREERD

Op Goeree-Overflakkee wist iedereen wie Joods was, dus niet opgeven was te gevaarlijk. Er registreerden zich 63 Joden op Goeree-Overflakkee. In juni 1942 werd een half-Joodse baby geboren in Dirksland, Tineke Vroegindewij. Haar moeder was Joods, haar vader niet. De burgemeester van Dirksland gaf ook deze geboorte snel door aan de bezetter. De burgemeester van Middelharnis kreeg, als burgemeester van de grootste plaats op het eiland, van de bezetter vaak de opdracht om gegevens te verzamelen uit andere dorpen.

1. Bijna iedereen tekende de Ariërverklaring. Waarom zou bijna niemand geweigerd hebben?

2. Waarom zouden de nazi's de Joden hebben laten registreren?

3. Zou jij hebben durven weigeren om je te laten registreren?

4. Zijn onderstaande zinnen waar of niet waar?

a. Joden moesten zelf betalen voor hun registratie	waar/niet waar
b. Registratie was vrijwillig	waar/niet waar
c. Burgemeesters werkten niet mee aan de registratie	waar/niet waar
d. Het was niet zo slim om je te laten registreren	waar/niet waar

De lijst met
geregistreerde
Joden uit
Middelharnis

AANMELDINGSPLICHT voor personen van joodschen bloede.

De rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied heeft vastgesteld een verordening betreffende den AANMELDINGSPLICHT van personen van geheel of gedeeltelijk JOODSCHEN BLOEDE.

Op grond van deze verordening moeten alle personen die geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede zijn zich aanmelden bij den burgemeester of het hoofd der rijksinspectie van de bevolkingsregisters bij wien het bevolkingsregister of het verblijfsregister wordt gehouden, waarin de aan te melden persoon is opgenomen of dient te zijn opgenomen. Moet een handelingsonbekwame of een persoon wiens handelingsonbekwaamheid beperkt is, worden aangemeld, dan zijn in diens plaats zijn wettelijke vertegenwoordiger en degenen, die de daadwerkelijke zorg voor die persoon op zich hebben genomen, tot de aanmelding gehouden.

In den zin van de verordening wordt een persoon als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede beschouwd, indien hij van ten minste één naar ras voljoodschen grootvader stamt. Een grootvader wordt zonder meer als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap behoort heeft of behoort. Bij twijfel of een persoon als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede beschouwd, daarover op gedane verzoek de rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied of de door hem aangewezen instantie.

De aanmelding moet schriftelijk geschieden, waarvoor formulieren ter gemeentesecretarie verkrijgbaar zijn op werkdagen tusschen zich en zich uur. Indien aanmelding heeft plaats gehad wordt binnen vier weken een bewijs afgegeven waaruit blijkt dat de aangemelde persoon aan zijn verplichtingen heeft voldaan.

De aangemelde persoon moet voor de nitreiking van het aanmeldingsbewijs één gulden aan leges vooruitbetalen. Is hij niet in staat deze kosten te betalen, dan is, al waar gelaag tot welke hij behoort, de plaatselijk in aanmerking komende Israëlitisch kerkelijke gemeente of de plaatselijke Joodse Overheid tot betaling der leges verplicht; behoort hij tot geen dezer gemeenten dan kan de legesverplichting op Goeree-Overflakkee worden afgegeven. Ieder aangemelde persoon is verplicht het te zijnen name afgegeven bewijs en desgevorderd te vertoonen en te leggen aan den burgemeester of de plaatselijke Joodse Overheid, over te leggen aan den burgemeester of de plaatselijke Joodse Overheid, over te leggen aan den burgemeester of de plaatselijke Joodse Overheid.

Het
aanplakbiljet
dat in
Middelharnis
hing om de
Joden op te
roepen zich te
registreren

GEWENTE MIDDELHARNIS.
LIJST VAN PERSONEN, die geheel of gedeeltelijk van Joodschen bloede is
(Verordening 6/ 1941.)

a. Geachtensnaam	b. Voornamen	Beroep	Woonplaats.
Hartogs	*David	Zonder	Westdijk B.330
Hartogs	Elis	Winkelier	L. Bouwmeesterpl.
Hartogs	*Marous Salomon	Winkelier	Zandpad 269, 165
Haagens	Adriana	Zonder	L. Bouwmeesterpl. C.165
Kooperherg	Helena Elenora	Zonder	Zandpad B.269
Meeritz	Izaak	Krantenbezorger	Dirk Bosstraat C.32
Winter de	Grietje Sara	Zonder	Dirk Bosstraat C.32
Meeritz	Eva	Zonder	Dirk Bosstraat C.32
Meeritz	Elis	Zonder	Dirk Bosstraat C.32
Meeritz	Leon	manufacturier	Emmalaan C.62
Haagens	Henri	Zonder	Emmalaan C.62
Roos	Margarethe	Zonder	Emmalaan C.62
Haagens	Clara Amalia	Zonder	Zandpad B.235
Haagens	Henk Benno	manufacturier	Zandpad B.235
Haagens	Levie	Zonder	Westdijk B.304
Haagens	Margaretha	Zonder	Westdijk B.304
Haagens	Cornelia	Zonder	Westdijk B.304
Haagens	*Sara	koopster	Westdijk B.296
Haagens	Debora	koopman	Westdijk B.296
Haagens	Mozes	winkelierster	Eendrachtstraat B52
Haagens	Elisabeth	Zonder	Westdijk B.296
Haagens	*Henrietta	koopman	Westdijk B.322
Haagens	Abraham Mozes	slager	Westdijk B.322
Haagens	Hartog	Zonder	Westdijk B.322
Haagens	Antje	naaister	Westdijk B.322
Haagens	Beilla	Zonder	Westdijk B.322
Haagens	Florettha	Zonder	Westdijk B.324
Haagens	Salomon	Zonder	Westdijk B.324
Haagens	Annie	manufacturier	Westdijk B.324
Haagens	Lion	veehandelaar	Zandpad B.274
Haagens	Louis	Zonder	Zandpad B.274
Haagens	Debora	winkelierster	Zandpad B.274
Haagens			Emmalaan C.61

Vervolgd & vermoord

Gestempeld en een ster

Iedere Nederlandse burger boven de vijftien jaar moest van de bezetter een persoonsbewijs bij zich dragen. Vanaf juni 1941 kregen Joden een grote J in hun persoonsbewijs. Het stempel moesten ze halen in het gemeentehuis in hun dorp.

Joodse leerlingen mochten na de zomervakantie van 1941 niet terug naar hun oude scholen, maar moesten naar speciale Joodse scholen. Op Goeree-Overflakkee was er maar één Joodse leerlinge, Clara Amalia Haagens. Zij kreeg speciale toestemming om toch naar haar school, de openbare school in het Diekhuus in Middelharnis, te blijven gaan.

Het werd ook verboden om lid te zijn van niet-Joodse verenigingen. In december 1941 kwamen overal bordjes 'voor Joden verboden' te hangen. De burgemeesters gaven door hoeveel bordjes ze nodig hadden. In mei 1942 werd de Jodenster verplicht, ook voor jonge kinderen.

Vervolgd & vermoord

HETTY
'Hoi, ik
heet Hetty.

Ik zit bij Clara Amalia Haagens in de klas, in de tweede klas van de openbare school in Middelharnis. Onze school heet ook wel 'het Diekhuus'. Sinds vorige week is Clara opeens niet meer een gewoon klasgenootje, maar is er iets bijzonders met haar. Ze kwam namelijk opeens zomaar met een gele ster op haar jas naar school. En ook op haar jurk zat zo'n ster. Er staat 'Jood' op. Ik vroeg haar natuurlijk gelijk waarom ze die ster op had. Ze zei: 'Dat moeten wij Joden dragen.' Ik vond het mooi en vroeg waarom alleen zij een ster mocht dragen en wij niet: 'Dat mag jij niet,' zei ze, 'dat moeten wij alleen'. Nu heb ik vandaag iets heel doms gedaan: ik heb haar jas aangedaan en ben er mee weggerend. Ik doe nu eenmaal soms iets voordat ik er over nadenk of dat slim is. Clara kwam direct achter me aangerend. Pas toen merkte ik hoe erg ze in paniek was. Ze was zo bang om zonder die jas naar buiten te gaan. Daar ben ik eigenlijk zelf ook van geschrokken en nu ben ik toch maar blij dat ik zo'n ster niet op mijn kleding hoef.'

1. Clara Amalia had stress omdat haar jas met ster kwijt was. Kun je dat begrijpen?

Ja/nee, want

2. Vul op de lege plaatsen de juiste woorden in:

Iedere burger boven de jaar moest een persoonsbewijs bij zich dragen. Joden kregen er een speciaal in. Dat moesten ze halen op het Na de zomervakantie van 1941 mochten Joodse kinderen niet meer naar een gewone Steeds meer dingen werden voor Joden

De synagoge gesloten

Op 27 juli 1942 stopte een vrachtwagen met Duitse soldaten onderaan de 'Diek' in Middelharnis. Ze kwamen de synagoge leegroven. Banken, podium, lezenaar; alles namen ze mee.

De voorganger, rebbe David Slager zag het vanuit zijn woning naast de synagoge gebeuren. De sabbat erna hield hij voor zijn gemeente een toespraak in zijn huis: *'Diepe duisternis heerscht over de aarde. Dood en verderf vernielt wat God heeft geschapen en het menschdom heeft gewrocht. Het menschdom is zichzelf niet meester meer. Ellende op ellende stapelt zich op..'*

1. Beschrijf in vijf zinnen hoe voorganger Slager zich die dag gevoeld moet hebben.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. In zijn preek zei voorganger Slager: 'Ellende op ellende stapelt zich op'. Schrijf een paar ellendige dingen op die hij in dat afgelopen jaar had moeten ondergaan.

De rabbijnenbijbel van voorganger David Slager

Op wo2go.nl vind je de preek van Slager én het fotoalbum van zijn dochter Leni dat burens in hun huis vonden nadat ze was weggevoerd. Dat heb je nodig voor de volgende twee vragen.

3. Lees twee pagina's van de preek in Slagers handschrift. Welke zin raakt jou het meest?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Lees het verhaal van familie Slager. Kies dan één familielid en beschrijf op welke verschillende adressen deze heeft gewoond in de oorlog en waar hij/zij uiteindelijk is vermoord.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

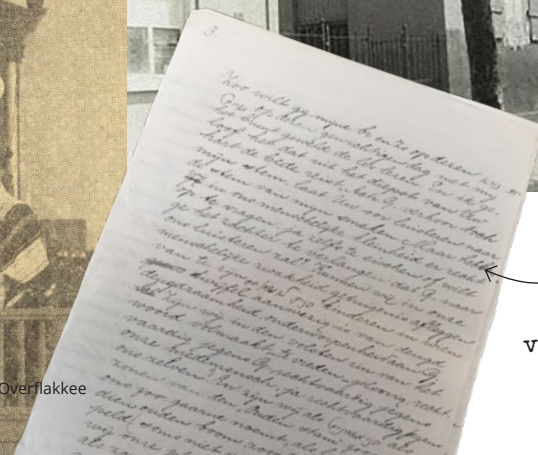
Rabbi Slager in de synagoge

De synagoge met dichtgespijkerde luiken

De preek van de rabbi

Eén van de bedenkers van de Holocaust, Himmler, op bezoek in een concentratiekamp

Salomon Gazan

De tweeling Bets en Florettha Gazan

Op transport

In januari 1942 besloten de nazi's tijdens een geheime vergadering de definitieve oplossing voor het 'Jodenvraagstuk'. Er was voor hen geen plaats meer; zij moesten daarom allemaal vermoord worden, op een systematische manier. Daarom werden er in Oost-Europa grote vernietigingskampen gebouwd met gaskamers.

De Joden van Goeree-Overflakkee werden allemaal opgeroepen om het eiland te verlaten. Niet allemaal tegelijk en ook niet per gezin. De eerste Joden moesten 14 augustus 1942 op transport. Zij werden via Loods 24 in Rotterdam naar **doorgangskamp** Westerbork gebracht. Daarvandaan vertrok wekelijks – en in sommige perioden twee keer per week – een volle trein naar de kampen in Oost-Europa. Vaak werd men apart van elkaar opgeroepen en niet per gezin. Zo moesten drie jongeren uit Middelharnis, Bets, Florettha en Salomon (Sam) met het eerste transport in augustus mee, en hun ouders pas drie maanden later.

CORRIE, HET BUURMEISJE VAN SAM GAZAN

'Op de Dijk was het heel druk met mensen, iedereen wist dat ze gingen en wilde hen zien vertrekken.'

'Mijn ouders werden toen, als goede burens, gevraagd om achterom te komen bij het Spui, om gedag te zeggen. Ik zie de drie nog gaan. Bets en Florettha voorop en daarachter Sam. Hij had zo'n gevlochten koffertje vast. Ze gingen lopend, naar het tramstation aan de Julianaweg. Langs het Spui en toen bij het volgende slop weer omhoog de Dijk op. Ik heb het wel honderden keren in mijn leven weer voor me gezien, zo aangrijpend was het. Hij liep een stukje en kwam dan hij weer terug naar zijn moeder; en dan liep hij weer, en kwam weer terug. En mevrouw Gazan maar roepen. Ze had zo'n hese stem, ik hoor haar nóg roepen. We wisten niet wat er met ze ging gebeuren, maar wisten wel dat dit niet goed zou komen.'

Bets, Florettha en Sam met hun buurmeisje

1. Waarom zouden Sam en zijn zussen niet samen met hun ouders worden weggevoerd?

2. Welk emoticon zou het best weergeven hoe Sam Gazan zich gevoeld had toen hij afscheid nam van zijn ouders? Teken dat hiernaast.

Naar Amsterdam

In september en in oktober 1942 werden slechts enkele Joden van Goeree-Overflakkee opgeroepen. In november was er weer een groot transport van Goeree-Overflakkee. Deze Joden werden eerst naar Amsterdam gebracht. Sommigen moesten direct door op transport, enkele families woonden nog een tijdje in Amsterdam. Dat gaf hen de kans om onder te duiken. Veel mensen durfden dat niet: zij vonden het risico om gepakt te worden te groot. Omdat Joden niet meer met andere Nederlanders om mochten gaan, wisten ze vaak ook niet hoe en bij wie ze moesten **onderduiken**.

Jodentransport in Amsterdam

'Ik ben Clara Amalia Haagens Samen met mijn vader en moeder en mijn broertje Henk Benno moest ik in november 1942 weg van Goeree-Overflakkee.

Ik woonde al langer niet meer in mijn eigen huis in de Emmalaan: daar wilde de bezetter in wonen, dus wij woonden met negen andere Joden op een bovenverdieping. Dat was best krap en ik mocht helemaal niks: niet buiten spelen, niet fietsen, niet zwemmen. En toen moesten we dus, in november 1942, naar Amsterdam. We liepen met onze koffertjes naar de tram in Middelharnis – autorijden mocht natuurlijk ook niet. Er waren heel veel van die NSB'ers in zwarte uniformen in de tram. Ze spraken gewoon Nederlands. Mama en papa waren ook bang,

al deden ze voor ons net alsof er niets aan de hand was – nou, daar trap ik niet meer in hoor.

Na de tram gingen we met de boot en daarna met de trein naar Amsterdam. Daar gingen we weer op een bovenverdieping wonen. Eerst kwamen er nog veel mensen op bezoek, maar dat werden er steeds minder. Zij moesten naar Westerbork – dat hoefden wij nog niet, omdat papa iets had geregeld. Oom Elias was zomaar opeens weg. Toen papa jarig was, lieten we een mooie foto maken van Henk Benno en mij. Hij liet er heel veel van afdrucken en stuurde deze ook als kaart weg. Kort daarna zei papa dat Henk Benno en ik gingen logeren. Allebei apart. Ik wilde niet, maar het moest en ik moest heel stil zijn. Een student kwam mij halen en bracht mij weg, met de fiets en trein. Ik kwam in Friesland terecht. Henk Benno ook, maar dat wist ik niet. Ik heb papa en mama nooit meer teruggezien.'

1. Clara Amalia is geboren in 1934. Hoe oud was zij toen ze onderdook?

2. Waarom zouden de ouders van Clara Amalia een foto van hun kinderen hebben gemaakt?

3. Haar ouders doken ook onder. Waarom zouden ze niet met elkaar zijn ondergedoken?

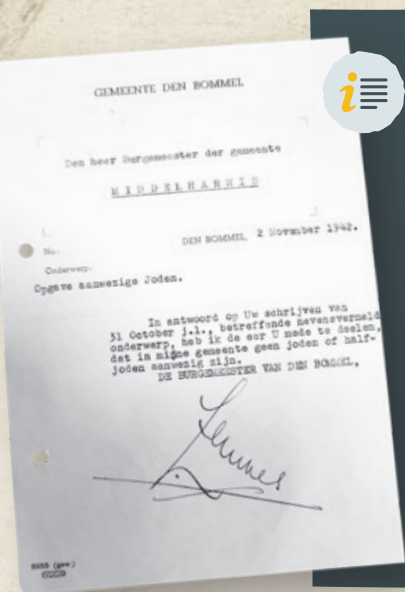
4. Ook Anne Frank dook met haar ouders onder. Waarom zou zij wel bij haar ouders en zus hebben kunnen blijven?

Bekijk het filmpje 'Aparte wijken voor Joden' en beantwoord de vraag

5. Waarom zou de bezetter alle Joden bij elkaar in één wijk willen laten wonen?

Geen Joden meer op Goeree-Overflakkee?

Zes Flakkeese Joden weten een onderduikadres te vinden en daar de oorlog te overleven. Adriana Hartogs, de tante van Clara Amalia, duikt ook onder. Zij wordt echter ziek, maar kan niet worden opgenomen in een ziekenhuis – dat is te gevaarlijk. Adriana overlijdt daarom op haar onderduikadres. Op Goeree-Overflakkee woonden vanaf januari 1943 geen Joden meer, zo denkt de burgemeester van Middelharnis. Dat schrijft hij dan ook aan de Duitse bezetter. Hij weet niet dat er twee Joodse kinderen in Melissant zijn ondergedoken.

MEVROUW GROOTENBOER

‘Of wij ruimte hebben voor nog een kind erbij? Nou, dat is wel heel gevaarlijk, maar zo’n vraag krijgen we niet zomaar, we moeten dit gewoon doen.’

Zo kwam er een Joods meisje in ons gezin. Sonja heette ze, maar wij noemden haar Suus. Ze was al onderweg naar de verzamelplaats voor Joden toen iemand haar uit de rij rukte. En ze had al op heel veel plaatsen ondergedoken gezeten. Daar had ze zich in kasten moeten verstoppen; bang dat ze was! Wij deden net alsof ze vanwege de honger uit Rotterdam bij ons was komen wonen. Of de rest van het dorp dat ook geloofde, weet ik niet. Haar haar was wel érg zwart. Ik maakte daarom maar mixje van peroxide en wreef dat door haar haar; daar werd het mooi rood van. En verder liet ik haar met alles meedoen met de andere kinderen; met spelen, met eten, met naar schoolgaan. Langzamerhand ging het steeds beter met haar. Na de oorlog kwam haar moeder haar weer ophalen. Wat was ik blij dat zij het had overleefd – maar wat was het moeilijk om Suus weer los te laten.’

1. Welke gevaren lees je in de twee verhalen over onderduiken? Schrijf ze hier op.

2. Stel je voor dat jij zou moeten onderduiken. Wat zou je daar het moeilijkst aan vinden?

Lees op www.annefrank.org/nl/anne-frank/wie-is-anne-frank de tekst onder het kopje ‘Anne moet onderduiken in het Achterhuis’

3. Welke verschillen zijn er tussen de onderduik van Sonja en de onderduik van Anne Frank?

Anne Frank was ondergedoken in het Achterhuis in Amsterdam

In kamp Westerbork

De Joden die niet onderduiken, komen terecht in kamp Westerbork. Daar verblijven ze maar kort; van een paar maanden tot slechts een paar dagen.

Het dagelijks leven gaat er zoveel mogelijk door, om paniek bij de Joden te voorkomen. Werk, school, ontspanning: het is er allemaal. Alles om de Joden zo rustig mogelijk in de trein naar het oosten te krijgen.

Bekijk het filmpje 'Kamp Westerbork' en beantwoord de volgende vragen

1. Westerbork is een doorgangskamp. Wat wordt daarmee bedoeld? (je kunt ook in de lijst met moeilijke woorden kijken).

.....

.....

.....

2. Waarom zou het meisje eerst niet willen zeggen of ze een broer of zus heeft?

.....

.....

.....

LEOFRIED DURLACHER

'Ken je me nog? Ik was naar mijn opa en oma in Dirksland gevlucht toen de nazi's in Duitsland de macht kregen he... Maar nu zit ik dan toch in Westerbork....'

Hoe moet dat ooit nog goedkomen? Ik ben opgepakt omdat ik buiten was in Sperrtijd – je weet wel, als je niet meer buiten mag zijn. Ik moest nog wat wegbrengen naar onderduikers. Een politieman hield mij aan en ik vroeg hem nog of hij me alsjeblieft wilde laten gaan omdat ik Joods ben. Maar hij durfde niet en ik ben hierheen gebracht. Gelukkig kende ik Ro Polak, die bij de administratie van het kamp zit. Zij wist de 's' op mijn persoonskaart eraf te halen. De 's' van strafgeval – als je die hebt moet je gelijk met de volgende trein mee. Dat hoefde dus niet en Ro gaf me ook het advies om een baantje te zoeken, om meer kans te maken om hier langer te blijven. Dus ben ik aan het sjouwen gegaan, met kruiwagens steenkool. Daar liep ik echter al snel een wondje mee op, en nu voel ik me toch beroerd...'

3. Het 'gewone leven' gaat door in Westerbork, wordt er in het filmpje gezegd. Schrijf een paar dingen op uit het filmpje of uit de informatie tekst waaruit je dit kunt merken.

.....

.....

.....

4. Klinkt het verhaal van Leofried ook als 'gewoon' leven? Waarom wel/niet?

.....

.....

.....

De 'hoofdstraat' van Kamp Westerbork

Er was ook een tandarts in het kamp

Transport met een gewone passagierstrein

LEOFRIED DURLACHER

'Nou, mijn verhaal heeft een beetje vreemde wending gekregen..

Ik had dus naast die wond aan mijn been ook een akelige besmettelijke ziekte, roodvonk, opgelopen. En daar kreeg ik ook nog middenoorontsteking bij. Inmiddels was ik opgeroepen voor transport, maar ik was er te ziek voor. Zo ziek, dat ik geopereerd moest worden. Dat konden de kampdokters niet en daarom werd ik naar het ziekenhuis in Groningen gebracht. De helft van mijn hoofdhaar is afgeschoren; dat was nodig voor mijn operatie. Ik zag er dus heel raar uit: half kaal, half haar. De operatie lukte goed en ik lag veilig in mijn ziekenkamer uit te zieken. Mijn ouders mochten zelfs op bezoek komen.

EEN SPANNENDE ONTSNAPPING

Het was een fijne tijd en ik knapte eindelijk weer op - maar dat bleek levensgevaarlijk! Ik hoorde dat ik weer terug zou moeten naar Westerbork - en dan natuurlijk ook op transport, ik stond al op de lijst! Dat moest anders gaan; en gelukkig hadden mijn ouders een heel spannend plan bedacht. Ik kreeg mijn kleding terug en ben het ziekenhuis uitgelopen. Een bevriende politieman heeft net gedaan alsof ik zijn gevangene was. Met hem zat ik in de trein, in een Wehrmachtscoupé notabene. Ik kon haast niet op mijn benen staan, zo zwak was ik nog - maar we zijn niet betrapt tijdens mijn vlucht, ik heb het gered! Nu moet ik natuurlijk wel onderduiken, dus spannend blijft het tot het einde van de oorlog.'

Waarom zouden de Duitsers Leofried laten opereren, terwijl hij toch daarna op transport zou moeten?

.....

.....

.....

.....

Op transport
in Westerbork

Selectie op het perron in Auschwitz;
Werken of direct naar de gaskamer

Vernietigingskampen

Vanaf Westerbork worden Joden doorgevoerd naar de vernietigingskampen Auschwitz en Sobibor. Dat zijn kampen in Oost-Europa. De reis duurt enkele dagen. In Westerbork worden de overvolle treincoupés afgesloten en pas in Auschwitz weer geopend.

Na aankomst worden de meeste Joden direct vermoord. Slechts enkele Joden worden geselecteerd om te werken in werkkampen. De werkdagen daar zijn heel lang. Het werk is ongelooflijk zwaar en gaat zeven dagen per week door. Schoenen en kleding zijn slecht en het voedsel is die naam amper waard. Daarom overlijden de meeste mannen, ook al zijn ze gezond en sterk bij aankomst, binnen een paar maanden tijd. Uiteindelijk vermoorden de nazi's ruim zes miljoen Joden. In Nederland woonden voor de oorlog ongeveer 140.000 Joden. Daarvan overleven er slechts 36.000. Deze massamoord op Joden noemen we de **Holocaust**.

Zoek op wo2go.nl de lijst op met de namen van alle slachtoffers. Beantwoord dan de vragen.

1. Hoeveel Flakkeese Joden zijn vermoord in Sobibor?
2. Hoeveel Flakkeese Joden zijn vermoord in Auschwitz?
3. Schrijf drie namen op van Joodse Flakkeënaars die niet direct na aankomst in Auschwitz zijn vermoord.
.....
.....
.....
4. Kun je ook namen vinden van Joodse Flakkeënaars die niet direct na aankomst in Sobibor zijn vermoord?
.....
.....
.....

Kamp Auschwitz
net na
de oorlog

Na de oorlog

Direct na de oorlog was niet voor iedereen gelijk duidelijk welk lot de Joodse bevolking had getroffen. Sterker nog: men had er weinig oog en aandacht voor. Joden die de oorlog hadden overleefd, vaak als enige van hun familie, moesten veel moeite doen om hun huizen weer terug te krijgen. Hun meubels en kleding waren meestal voorgoed kwijt. Al die tijd bleven ze hopen op nieuws van hun familie.

Sebilla Gazan

Mevrouw Eva Gazan-Meuleman uit Dirksland schrijft in januari 1946 nog dat ze geruchten heeft gehoord dat haar dochter Sebilla nog in Polen in een kamp in leven is. Sebilla is echter op 7 november 1942, drie dagen na haar 18e verjaardag, in Westerbork op transport gegaan naar Auschwitz en daar gelijk na aankomst vergast. Leofried en Evan Durlacher hebben – samen met hun ouders – de oorlog in onderduik overleefd.

Na de oorlog zijn er te weinig Joden op Goeree-Overflakkee om de synagoge in Middelharnis weer in gebruik te nemen. Het gebouw wordt verkocht, aan een caféhouder. Dat is tot groot verdriet van mevrouw Debora Rood, die in onderduik de oorlog heeft overleefd. Heel graag had ze nog een keer de synagoge bezocht, maar deze is onherstelbaar veranderd. 'Ik kon dat niet begrijpen', schrijft ze in een brief aan een vriend.

1. Kun je begrijpen dat de synagoge niet meer geopend werd? Leg uit.

2. Kun je begrijpen dat Debora Rood verdrietig hierover was? Leg uit.

Kijk op
www.joodsekinderen.nl/henk-benno-haagens

3. Waarom zouden Henk Benno en Clara Amalia na de oorlog niet meer in één gezin gaan wonen?

Monument in
Westerbork

De sjoeltrap
herinnert
aan de synagoge in
Middelharnis

Afsluitend

1. Welk verhaal in deze lesbrieft heeft jou het meest geraakt? Schrijf erover in vijf zinnen óf maak er een tekening over.

2. Combineer steeds de namen met de kloppende omschrijving:

Leofried Durlacher	Moet op transport zonder ouders
Clara Amalia Haagens	Duikt onder zonder andere familie erbij
Salomon Gazan	Wordt nog net 18
Sebilla Gazan	Ontsnapt uit Westerbork

MOEILIJKE WOORDEN IN DEZE LESBRIEF

Nationaalsocialisme: Politieke stroming die gelooft dat sommige mensen beter zijn dan anderen. Sterk antisemitisch (tegen Joden). Door Hitler groot gemaakt.

Synagoge: Gebouw waar een Joodse gemeente samenkomt.

Kristallnacht: In de nacht van 9 op 10 november 1938 worden in Duitsland de ruiten van 7500 Joodse winkels ingeslagen en 1400 synagogen in brand gestoken. Overal op straat liggen scherven van stukgeslagen ruiten, vandaar de naam Kristallnacht.

Sjabbat: Wekelijks Joodse rustdag van vrijdagavond bij zonsondergang tot zaterdagavond bij zonsondergang.

Antisemitisme: Jodenhaat.

Rabbi: Voorganger en leraar van een Joodse gemeente.

Ariërverklaring: Verklaring op basis van een 'Afstammingsformulier' waarop ambtenaren voor 1 november 1940 moeten invullen of zij, hun ouders en grootouders het Joodse geloof hadden. Als dat zo is wordt je door de nazi's gezien als iemand van het Joodse ras.

Persoonsbewijs: Verplicht identiteitsbewijs dat iedere Nederlander vanaf 15 jaar altijd bij zich moet hebben. Er staat op wie je bent en waar je woont en heeft een vingerafdruk en een pasfoto. Joden krijgen een J in hun persoonsbewijs gestempeld.

Onderduiken: Je verstoppen voor de nazi's, omdat je het risico loopt opgepakt te worden.

Vernietigingskamp: Kamp waarin snel en grootschalig doden van mensen het doel is, bijvoorbeeld door het gebruik van gaskamers. Sobibor en Auschwitz-Birkenau zijn de vernietigingskampen waar Flakkeese Joden naar toe zijn getransporteerd.

Doorgangskamp: Kamp waarin mensen worden verzameld en gesorteerd om vervolgens doorgestuurd te worden naar andere kampen, bijvoorbeeld concentratiekampen of vernietigingskampen. Westerbork is het grootste Nederlandse doorgangskamp.

Holocaust: Massamoord op de Joden door nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Bernard, Sera en Wilhelmina Haagens uit Dirksland

Het monument op de
Joodse begraafplaats
in Middelharnis.

Vervolgd & vermoord

DE JODENVERVOLGING
OP GOEREE-OVERFLAKKEE

